نوکاریزی، محسن؛ نارمنجنی، مهدی(۱۳۹۳). بررسی جایگاه کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند. *پژوهش‌نامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۴ (۲)،۲۴۸- ۲۳۳.

بررسی جایگاه کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند

محسن نوکاریزی[۱] مهدی نارمنجی[۲]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۲/۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۴/۱۵

چکیده

هدف: *در پژوهش حاضر به بررسی جایگاه کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند پرداخته شده است.*

روش‌ها: *پاسخگویان این پژوهش کلیه اعضای کتابخانه‌های عمومی نهادی زیر پوشش اداره کل کتابخانه‌های عمومی خراسان جنوبی بودند که در زمان اجرای پژوهش (مهرماه ۱۳۹۱) عضو فعال کتابخانه و حداقل ۱۵ ساله بوده‌اند. حجم نمونه نمونه بر اساس جدول اندازه جامعه و نمونه کرجسی و مورگان تعداد ۳۵۷ نفر تعیین شد. از این تعداد ۲۷۱ پرسشنامه برگشت داده شد که فقط ۲۴۰ (۶۷/۲۲ درصد) از آن‌ها کامل پر شده بود. برای سنجش روایی از روایی محتوایی و نظر ۵ نفر متخصص استفاده و برای محاسبه پایایی، روش آزمون-بازآزمون به کار گرفته شد.*

یافته‌ها: *نتایج نشان داد از نظر پاسخگویان، نقش کلی کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند در توسعه فرهنگی بیش‌ازحد متوسط (۳/۲۸ از ۵) بود. اما این میزان در مؤلفه‌های مختلف توسعه فرهنگی تا حدودی با هم متفاوت بود. در تمامی مؤلفه‌ها به جز یک مؤلفه (گسترش آموزش‌های فرهنگی و هنری) این نقش از دیدگاه کاربران کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند بیش‌ازحد متوسط (۳ از ۵) بود. هرچند به نظر می‌رسید متغیرهایی مانند سن، سطح تحصیلات و گروه‌های شغلی کاربران در دیدگاه آن‌ها در خصوص نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی تفاوتی ایجاد کند، ولی در این پژوهش تفاوت معناداری در خصوص این متغیرها یافت نشد. این مقاله کمک مؤثری به درک جایگاه کتابخانه عمومی در توسعه فرهنگی و در نتیجه توجه به جایگاه آن در بافت جامعه می‌کند.*

کلیدواژه‌ها: *توسعه فرهنگی، کتابخانه‌های عمومی، هویت فرهنگی، تبادلات فرهنگی، بیرجند*

---

۱. دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه فردوسی، mnowkarizi@um.ac.ir

۲. کارشناس ارشد اداره کل نهاد کتابخانه‌های عمومی خراسان جنوبی، mnarmenji63@yahoo.com

مقدمه

نقش و جایگاه کتابخانه‌های عمومی در جامعه ایجاب می‌کند تا برنامه‌ریزان و مدیران در تبیین نظام اطلاع‌رسانی کشور تمرکز بیش‌تری بر آن‌ها نمایند. کتابخانه‌های عمومی ممکن است در ابعاد مختلف نقش خود را ایفا کنند.

در توسعه فرهنگی، ارکان فرهنگی نقشی مؤثر دارند. کتاب و آنچه به کتاب مربوط می‌شود ازجمله کتابخانه‌ها و به ویژه کتابخانه‌های عمومی، نقش شکل‌دهنده و سازنده دارند. در تحول توسعه فرهنگی چیزی که بیش از همه باید تغییر کند، ذهنیت جامعه است و ذهنیت یعنی اندیشه، و بستر اندیشه نیز از راه رسانه‌های ارتباطی و اطلاعاتی نظیر کتاب، مطبوعات و رسانه‌های گروهی میسر می‌شود. اگر این‌ها را بپذیریم، نقش کتابخانه‌های عمومی نیز آشکار می‌شود.

بستر اندیشه‌ها باید جریان‌ها را به کتابخانه‌ها منتقل کند و کتابخانه‌ها آینه‌های حقیقی و تجلی‌گاه‌های تحول اندیشه باشد و توسعه فرهنگی خودش را در آن‌ها متجلی سازد و درعین‌حال از آن‌ها مایه بگیرد. چون در توسعه فرهنگی تحول عمیق و اساسی در جامعه مورد توجه است، پس بستر اندیشه باید به اعماق جامعه نفوذ کند و کتابخانه‌های عمومی است که می‌توانند واسطه و پل این انتقال باشند و مردم را با تحولات اندیشه‌ها آشنا سازند. آن‌ها می‌توانند انس و الفت، و دوستی بین مردم و اندیشه‌ها برقرار سازند. برای پویایی فرهنگ یک کشور توجه جدی به کتابخانه عمومی لازم است، نبض فرهنگ کشور باید در کتابخانه‌ها بتپد (Chambel, 1992). در کتابخانه‌هاست که باید این نبض را در دست گرفت و اوضاع را بر اساس آن تشخیص داد. برای آن‌که به فرهنگ زنده برسیم، به نظر می‌رسد راهی نیست جز آن‌که کتاب به نهضتی عمومی و گسترده تبدیل شود. کتابخانه‌های عمومی می‌توانند چشمه‌های جوشنده این نهضت باشند. برای آن‌که این پیوند عمیق و ذاتی درست برقرار باشد، کتابخانه‌های عمومی باید خود را از این رخوت‌زدگی موجود رها سازند و برای خروج از آن برنامه‌ریزی کنند. کسانی که مسئول اداره کتابخانه‌های عمومی هستند باید آغازگر این حرکت باشند.

نقش کتابخانه‌ها و به ویژه کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی، تمرکز بر ارتقای فرهنگی و هنری جوامع، و توسعه آن‌ها از این نظر است. آن‌ها در شکل‌دهی به هویت فرهنگی و حمایت همه‌جانبه از آن نیز نقش دارند. سواد و سوادآموزی لازمه توسعه فرهنگی در جامعه است. کتابخانه‌های عمومی نیز به منظور بالا بردن سطح سواد و اطلاعات عمومی بنیاد شده و شکل‌گرفته‌اند. از اهداف اصلی آن‌ها سوادآموزی و افزایش سطح اطلاعات و فرهنگ عمومی جامعه است (Sāfi, 2000).

با توجه به نقش و جایگاه کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی، به نظر می‌رسد کتابخانه‌ها باید در برخی ابعاد و مؤلفه‌های توسعه فرهنگی نقش عمیق‌تری ایفا کنند (Tosic and Lazarevic, 2010). با توجه به فعالیت‌های کتابخانه در حوزه توسعه فرهنگی، توجه به مؤلفه‌های تقویت هویت فرهنگی، افزایش مبادلات فرهنگی بین اعضا، عمومی ساختن فرهنگ کتاب‌خوانی، افزایش میزان سرانه مطالعه و بالاخره گسترش آموزش‌های فرهنگی و هنری، به عنوان مؤلفه‌هایی که کتابخانه‌های عمومی بیش‌تر می‌توانند به آموزش آن برای توسعه فرهنگی اقدام کنند، در نظر گرفته شد (Heidari, 2010). اما مشخص نیست که از دیدگاه کاربران کتابخانه‌های عمومی، این نهادها به عنوان نهادهایی آموزشی، چقدر در توسعه فرهنگی و به ویژه هر یک از مؤلفه‌های مورد بررسی آن نقش دارند؟ آیا مؤلفه‌های جمعیت‌شناختی نظیر جنسیت، سن، تحصیلات و گروه شغلی در دیدگاه کاربران در خصوص نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه مؤلفه‌های توسعه فرهنگی مؤثر است؟ برای پاسخ به این‌گونه پرسش‌ها، و پرسش‌هایی نظیر آن این پژوهش طراحی شد.

پیشینه پژوهش

هر چند، در این حوزه پژوهش‌های اندکی، به ویژه در ایران انجام شده است، ولی در اینجا به مرور و بررسی برخی از مهم‌ترین و مرتبط‌ترین آن‌ها، در حوزه نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی در ایران و خارج از ایران پرداخته می‌شود.

ریاحی (Riyahi, 1994) در پژوهشی با هدف بررسی شاخص‌های کمی و کیفی کتابخانه‌های عمومی ایران و سایر کشورهای جهان، به رابطه بین توسعه فرهنگی و میزان کیفیت و کارایی کتابخانه‌های عمومی پرداخته است. یافته‌های این پژوهش نشان داد که همبستگی و ارتباط معناداری میان میزان کیفیت و کارایی کتابخانه‌های عمومی و میزان توسعه فرهنگی وجود داشت و ۹۵ درصد از افزایش در میزان کیفیت و کارایی کتابخانه‌های عمومی به وسیله افزایش در میزان توسعه فرهنگی تبیین می‌گردید؛ یعنی این‌که کشورهایی که دارای سطح بالایی از توسعه فرهنگی بودند کتابخانه‌های عمومی مجهز و با کیفیت بهتری داشتند.

مکتبی‌فرد (Maktabifard, 2005) در پژوهشی به بررسی نقش کتابخانه‌های عمومی در تحقق اهداف فرهنگی برنامه‌های توسعه‌ای ایران ۱۳۶۸-۱۳۸۳ پرداخت. نتایج این پژوهش نشانگر این بود که بسیاری از اهداف، راهبردها، و سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه به طور مستقیم یا غیرمستقیم با کتابخانه-

های عمومی در ارتباط و از طریق این نهاد قابل تحقق بودند ولی دست‌اندرکاران این برنامه توجهی به آن نداشته یا آن را کم‌رنگ تلقی کردند. در پایان نتایج پژوهش نشان داد که کتابخانه‌های عمومی با توجه به کارایی و رسالتی که برای آن‌ها متصور است، هنوز به جایگاه مناسبی در برنامه‌های توسعه ایران دست نیافته‌اند.

حیدری (Heidari, 2010) در پایان‌نامه خود نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی را بررسی کرد. نتایج این پژوهش نشان داد تفاوت معناداری میان هویت فرهنگی و مبادلات فرهنگی نسبت به حد متوسط وجود داشت. مقادیر حاصل از گویه‌های هویت فرهنگی نسبت به مقادیر مبادلات فرهنگی بالاتر بود و نشان می‌داد که پاسخگویان کتابخانه عمومی را در تقویت هویت فرهنگی در مقایسه با مبادلات فرهنگی مؤثرتر می‌دانستند.

یلماز (Yilmas, 1998) در پژوهشی به مطالعه تأثیر عوامل اجتماعی اقتصادی بر میزان استفاده از کتابخانه‌های عمومی آنکارا پرداخت. یافته‌های وی نشان داد میزان استفاده از کتابخانه‌های عمومی، به جز برای کودکان و نوجوانان که برای انجام تکالیف مجبور به استفاده بودند، کافی نبود. وی دلیل این کمبود را در سه نکته خلاصه کرد: نداشتن عادت به مطالعه، عدم نیاز به اطلاعات و در نتیجه کتابخانه عمومی، و عدم پاسخگویی کتابخانه عمومی به نیازهای کاربران

از دیگر پژوهش‌های مهم انجام‌شده در داخل و خارج از ایران، در این حوزه می‌توان به نامی (Nāmi, 1995)، پارسازاده و شقاقی (Pārsazadeh and Shaghaghi, 2009)، آدیمورا (Adimorah, 1993)، نیمت (Hnamte, 2006)، توسیک و لازارویک (Tosic and Lazarevic, 2010)، کینیا (Kinya, 2011) و هنکز (Hancks, 2012) اشاره کرد.

در پژوهش‌های مورد بررسی، به گونه‌ای جانبی به مسئله نقش کتابخانه عمومی در فعالیت‌های فرهنگی و توسعه فرهنگی اشاره شده است فقط در یک پژوهش (Heidari, 2010) به نقش کتابخانه عمومی در توسعه فرهنگی و با استفاده از مؤلفه‌های مورد بررسی در این پژوهش پرداخته شده بود که در واقع مؤلفه‌های آن پژوهش مبانی این کار قرار گرفت ولی تغییراتی در ابزار جمع‌آوری و سؤالات و فرضیه‌های پژوهش ایجاد شد.

پرسش‌های پژوهش

پرسش اصلی پژوهش: *نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند تا چه حد است؟*

پاسخگویی به این پرسش اصلی از طریق پاسخگویی به پرسش‌های فرعی زیر صورت می‌گیرد:

۱. نقش کتابخانه‌های عمومی در تقویت هویت فرهنگی تا چه حد است؟
۲. نقش کتابخانه‌های عمومی در افزایش مبادلات فرهنگی بین اعضا تا چه حد است؟
۳. نقش کتابخانه‌های عمومی در تعمیم فرهنگ کتاب‌خوانی تا چه حد است؟
۴. نقش کتابخانه‌های عمومی در افزایش میزان سرانه مطالعه و ارتقای سطح دانش تا چه حد است؟
۵. نقش کتابخانه‌های عمومی در آموزش‌های فرهنگی و هنری تا چه حد است؟

فرضیه‌های پژوهش

۱. بین نظرات گروه‌های سنی مختلف درباره نقش کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود دارد.

۲. بین نظرات کاربران دارای سطوح مختلف تحصیلات درباره نقش کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود دارد.

۳. بین نظرات گروه‌های شغلی مختلف درباره نقش کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

روش پژوهش پیمایشی و نوع آن کاربردی است. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه اعضای کتابخانه‌های عمومی نهادی زیر پوشش اداره کل کتابخانه‌های عمومی خراسان جنوبی است که در زمان اجرای پژوهش (مهرماه ۱۳۹۱) عضو فعال کتابخانه و حداقل ۱۵ ساله بوده‌اند. حجم کل جامعه آماری شامل ۴۸۱۷ نفر بود. بنابراین حجم نمونه بر اساس جدول اندازه جامعه و نمونه کرجسی و مورگان (Dayani, 2003) تعداد ۳۵۷ نفر تعیین گردید. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای استفاده شد. خوشه‌های مورد نظر در جامعه مورد بررسی کتابخانه‌های عمومی نهادی شهرستان بیرجند (استاد سعیدی، الغدیر، حضرت خدیجه کبری (س)، سیمرغ، محمدتقی کریم‌پور، محمدعلی کریم‌پور و نه دی) بودند. از هر خوشه به نسبت حضور آزمودنی‌ها در جامعه آماری در هفت کتابخانه مورد بررسی، نمونه گرفته شد، این نسبت به ترتیب ۲۸٪ از کتابخانه استاد سعیدی، ۲۵٪ از کتابخانه حضرت خدیجه کبری (س)، ۱۹٪ از کتابخانه الغدیر، ۱۶٪ از کتابخانه محمدعلی کریم‌پور، ۵٪ از کتابخانه سیمرغ، ۴٪ از کتابخانه محمدتقی کریم‌پور و ۳٪ از کتابخانه نه دی تعیین شد.

برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد. البته ساختار آغازین پرسشنامه یادشده از پرسشنامه حیدری (۱۳۸۹) اقتباس شد. در بخش نخست پرسشنامه، داده‌های جمعیت‌شناختی پاسخگویان گردآوری گردید. بخش دوم پرسشنامه چند مؤلفه (شامل هویت فرهنگی، مبادلات فرهنگی بین اعضا، عمومی ساختن فرهنگ کتاب‌خوانی، افزایش میزان سرانه مطالعه و ارتقای سطح دانش، و گسترش آموزش‌های فرهنگی و هنری) را که از جنبه‌های ارتباط بین کتابخانه‌های عمومی و توسعه فرهنگی است، در برمی‌گرفت. در هر مؤلفه چندین گویه طراحی شد، و سپس دیدگاه‌های کاربران در مورد میزان تأثیرگذاری هر یک از گویه‌ها بر اساس طیف پنج ارزشی لیکرت (برای خیلی کم نمره ۱، کم نمره ۲، متوسط نمره ۳، زیاد نمره ۴، و خیلی زیاد نمره ۵) گردآوری گردید.

برای سنجش روایی پرسشنامه از دیدگاه‌های پنج نفر از صاحب‌نظران حوزه کتابداری و اطلاع-رسانی استفاده شد. نظرات ایشان پس از دریافت در پرسشنامه اعمال و اصلاحات لازم در آن انجام گرفت. میزان پایایی آن با استفاده از روش آزمون- باز آزمون تعیین شد که در مورد مؤلفه‌های مورد بررسی همبستگی‌های ذیل به دست آمد: هویت فرهنگی ۰/۷۸، مبادلات فرهنگی بین اعضا ۰/۹۳، عمومی ساختن فرهنگ کتاب‌خوانی ۷۵/.، افزایش سرانه مطالعه و ارتقای سطح دانش ۰/۷۱ و گسترش آموزش‌های فرهنگی و هنری ۰/۶۸. این پرسشنامه در نیمه دوم مهرماه سال ۱۳۹۱ بین اعضای نمونه مورد نظر در کتابخانه‌های مورد بررسی توزیع شد و در نهایت پس از پیگیری‌های مکرر در مجموع ۲۷۱ (۷۵/۹۱ درصد) پرسشنامه بازگردانده شد. از این تعداد ۳۱ پرسشنامه ناقص بودند و استفاده از آن‌ها امکان‌پذیر نبود. بنابراین با حذف این پرسشنامه‌ها، ۲۴۰ (۶۷/۲۲ درصد) پرسشنامه باقی‌مانده جهت تحلیل داده‌ها مورد استفاده قرار گرفت.

به طور کلی کم‌دقتی از سوی برخی از پاسخگویان در پر کردن پرسشنامه‌ها از محدودیت‌های عمده این پژوهش بود. برای رفع این مشکل برخی پرسشنامه‌هایی که تصور می‌شد با بی‌دقتی پرشده، در ردیف پرسشنامه‌های ناقص در نظر گرفته و حذف گردید و پرسشنامه مجدداً بین چند نفر دیگر توزیع شد تا حجم پاسخ برگشتی کافی باشد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از متغیرهای جمعیت‌شناختی پاسخگویان در جدول ۱ آمده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود بیش‌ترین شرکت‌کنندگان دارای مدرک کارشناسی بوده و به لحاظ جنسیت نیز تعداد

پاسخگویان زن بیش‌تر از مرد بوده است.

جدول ۱. توزیع فراوانی جنسیت و تحصیلات پاسخگویان

جنسیت	تحصیلات						
	زیر دیپلم	دیپلم	کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	جمع
مرد	۲۲	۱۴	۱۲	۴۱	۷	۲	۹۸
زن	۴۲	۲۳	۱۴	۵۳	۱۰	۰	۱۴۲
جمع	۶۴	۳۷	۲۶	۹۴	۱۷	۲	۲۴۰

پاسخ سؤال اصلی پژوهش: *نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند تا چه حد است؟*

به منظور بررسی نقش کلی کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی میانگین نمرات حاصل از ۳۸ گویه مورد بررسی به عنوان نمره توسعه فرهنگی از دیدگاه هر پاسخگو در نظر گرفته شد. میانگین نمرات پاسخگویان مطابق جدول ۲ برابر ۳/۲۸ بود. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که پاسخگویان در مجموع نقش کتابخانه‌های عمومی را در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند بالاتر از حد متوسط ارزیابی کردند.

جدول ۲. شاخص‌های مرکزی و پراکندگی مؤلفه‌های توسعه فرهنگی

مؤلفه‌های هویت فرهنگی	تعداد پاسخگویان	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر
هویت فرهنگی	۲۲۱	۳/۲۶	۰/۷۳	۱	۵
مبادلات فرهنگی بین اعضا	۲۲۰	۳/۱۶	۰/۷	۱/۲۵	۴/۷۵
عمومی ساختن فرهنگ کتاب‌خوانی	۲۲۹	۳/۳	۰/۶۵	۱/۲۲	۵
افزایش سرانه مطالعه و ارتقای سطح دانش	۲۲۶	۳/۴۳	۰/۶۹	۱/۱۷	۵
گسترش آموزش‌های فرهنگی و هنری	۲۳۴	۲/۹۸	۰/۸۵	۱	۵
توسعه فرهنگی	۱۸۵	۳/۲۸	۰/۶۴	۱/۱۸	۴/۹۲

پاسخ پرسش نخست پژوهش: *نقش کتابخانه‌های عمومی در تقویت هویت فرهنگی تا چه حد است؟*

برای سنجش نقش کتابخانه‌های عمومی در تقویت هویت فرهنگی از ۱۲ گویه استفاده شد که میانگین نمرات حاصل از ۱۲ گویه به عنوان نمره هویت فرهنگی از دیدگاه هر پاسخگو در نظر گرفته شد.

نتایج آزمون تی تک نمونه نشان داد بین میانگین نمرات هویت فرهنگی از دیدگاه پاسخگویان با حد متوسط (نمره ۳) تفاوت معناداری وجود داشت (P =۰/۰۰۰ ؛ t =۵/۲۶). به بیانی دیگر، پاسخگویان معتقد بودند که کتابخانه‌های عمومی در تقویت هویت فرهنگی آن‌ها بیش‌ازحد متوسط مؤثر بوده‌اند.

پاسخ پرسش دوم پژوهش: *نقش کتابخانه‌های عمومی در افزایش مبادلات فرهنگی بین اعضا تا چه حد است؟*

هشت گویه برای بررسی نقش کتابخانه‌های عمومی در مبادلات فرهنگی بین اعضا در نظر گرفته شده بود. در مورد این مؤلفه نیز میانگین نمرات حاصل از ۸ گویه به عنوان نمره هر پاسخگو به کار برده شد. نتایج آزمون تی یک نمونه حاکی از آن بود که بین میانگین نمرات مبادلات فرهنگی آزمودنی‌ها و حد متوسط (۳) تفاوت معناداری وجود داشت (P=۰/۰۰۱؛ t =۳/۳۹). به بیانی دیگر آزمودنی‌ها نقش کتابخانه‌های عمومی در این زمینه را بیش‌ازحد متوسط ارزیابی کردند.

پاسخ پرسش سوم پژوهش: *نقش کتابخانه‌های عمومی در تعمیم فرهنگ کتاب‌خوانی تا چه حد است؟*

نقش کتابخانه‌های عمومی در تعمیم فرهنگی کتاب‌خوانی با ۹ گویه بررسی شد. در این‌جا نیز میانگین نمرات گویه‌ها مورد استفاده قرار گرفت. در این مورد نیز نتایج آزمون تی یک نمونه نشان داد که بین میانگین نمرات پاسخگویان و حد متوسط (نمره ۳) تفاوت معناداری وجود داشت (P=۰/۰۰۰؛ t =۶/۹). در خصوص این مؤلفه نیز می‌توان گفت که پاسخگویان نقش کتابخانه‌های عمومی را بالاتر از حد متوسط بیان کرده‌اند.

پاسخ پرسش چهارم پژوهش: *نقش کتابخانه‌های عمومی در افزایش میزان سرانه مطالعه و ارتقای سطح دانش تا چه حد است؟*

برای بررسی این پرسش میانگین نمرات حاصل از شش گویه که نقش کتابخانه‌های عمومی در افزایش میزان سرانه مطالعه و ارتقای سطح دانش را مورد سنجش قرار می‌داد به کار برده شد. در مورد این مؤلفه نیز بین میانگین نمرات سرانه مطالعه و ارتقای سطح دانش با حد متوسط تفاوت معناداری وجود داشت (P=۰/۰۰۰؛ t =۹/۸). در نتیجه یافته‌ها حاکی از آن بود که اکثر پاسخگویان، کتابخانه‌های عمومی را در افزایش سرانه مطالعه و ارتقای سطح دانش تأثیرگذار می‌دانند.

پاسخ پرسش پنجم پژوهش: *نقش کتابخانه‌های عمومی در آموزش‌های فرهنگی و هنری تا چه حد است؟*

پنجمین پرسش پژوهش با سه گویه بررسی شد. نتایج آزمون نشان داد که بین میانگین نمرات پاسخگویان در مورد این مؤلفه با حد متوسط تفاوت معناداری وجود نداشت (P=۰/۷۲۲؛ t = −۰/۳۵۷). این بدین معناست که از دیدگاه پاسخگویان نقش کتابخانه‌های عمومی در گسترش آموزش‌های فرهنگی و هنری نسبت به دیگر مؤلفه‌های توسعه فرهنگی کم‌رنگ‌تر بوده است.

آزمون فرضیه ۱

بین نظرات گروه‌های سنی مختلف درباره نقش کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود دارد.

شاخص‌های مرکزی و پراکندگی نمره توسعه فرهنگی از دیدگاه پاسخگویان در سه گروه سنی مختلف در جدول ۳ توصیف شده است. آن‌گونه که از داده‌های جدول مذکور برمی‌آید پاسخگویان گروه سنی ۳۰ سال و بالاتر دارای بالاترین میانگین نمرات بودند (۳/۴۶) و در طرف مقابل پایین‌ترین میانگین نمرات (۳/۱۹) مربوط به پاسخگویان گروه ۲۰–۲۹ سال بود.

جدول ۸. شاخص‌های مرکزی و پراکندگی نمره توسعه فرهنگی از دیدگاه پاسخگویان در گروه‌های سنی مختلف

گروه سنی	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر
۱۵–۱۹	۷۳	۳/۲۸	۰/۶۴	۱/۵۳	۴/۷۱
۲۰–۲۹	۷۶	۳/۱۹	۰/۶۱	۱/۱۸	۴/۹۲
۳۰ و بالاتر	۳۶	۳/۴۶	۰/۶۶	۲/۳۲	۴/۸۷
جمع	۱۸۵	۳/۲۸	۰/۶۴	۱/۱۸	۴/۹۲

به منظور آزمودن این فرضیه از آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه استفاده شد. هرچند که در ظاهر بین میانگین نمرات پاسخگویان سه گروه سنی مورد مطالعه تفاوتی مشاهده شد (جدول ۹)، ولی این تفاوت از نظر آماری در سطح ۰/۰۵ معنادار نبود (p=۰/۱۱۵). بنابراین در مورد این فرضیه با اطمینان ۹۵٪ می‌توان گفت که بین پاسخگویان گروه‌های سنی مختلف از نظر نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود نداشت.

جدول ۹. آزمون معناداری تفاوت بین میانگین نمرات پاسخگویان گروه‌های سنی مختلف

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	F	p-value
بین گروه‌ها	۱/۷۶	۲	۲/۱۸۶	۰/۱۱۵
درون گروه‌ها	۷۳/۴۴	۱۸۲		
جمع	۷۵/۲	۱۸۴		

آزمون فرضیه ۲

بین نظرات کاربران دارای سطوح مختلف تحصیلات درباره نقش کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود دارد.

ازآنجایی‌که تعداد پاسخگویان دارای تحصیلات کارشناسی ارشد و دکتری در نمونه مورد بررسی اندک بود (جدول ۱۰) به منظور آزمودن این فرضیه، پاسخگویان از نظر سطح تحصیلات در چهار گروه زیر دیپلم، دیپلم، کاردانی، و کارشناسی و بالاتر دسته‌بندی شدند. شاخص‌های مرکزی و پراکندگی نمره توسعه فرهنگی از دیدگاه پاسخگویان در سطوح تحصیلی مورد نظر در جدول ۱۰ ارائه شده است.

جدول ۱۰. شخص‌های مرکزی و پراکندگی نمره توسعه فرهنگی از دیدگاه پاسخگویان سطوح تحصیلی مختلف

میزان تحصیلات	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر
زیر دیپلم	۴۸	۳/۴۲	۰/۶۵	۱/۵۳	۴/۷۱
دیپلم	۳۱	۳/۳۸	۰/۷۵	۱/۵۸	۴/۹۲
کاردانی	۲۸	۳/۱۵	۰/۵۴	۲/۱۶	۴/۳۴
کارشناسی و بالاتر	۷۸	۳/۱۹	۰/۶۰	۱/۱۸	۴/۶۱
جمع	۱۸۵	۳/۲۸	۰/۶۴	۱/۱۸	۴/۹۲

داده‌های جدول ۱۰ حاکی از آن است که پاسخگویان دارای تحصیلات زیر دیپلم دارای بالاترین میانگین نمرات توسعه فرهنگی بودند (۳/۴۲) به بیانی دیگر، افراد دارای تحصیلات زیر دیپلم بیش‌تر از دیگران نقش کتابخانه‌های عمومی را در توسعه فرهنگی مؤثر می‌دانستند. در این میان پایین‌ترین میانگین نمرات توسعه فرهنگی نیز متعلق به پاسخگویان دارای تحصیلات کاردانی بود.

فرضیه ۲ پژوهش نیز با استفاده از آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه مورد آزمون قرار گرفت.

گرچه تفاوتی جزئی بین میانگین نمرات پاسخگویان گروه‌های تحصیلی مختلف مشاهده شد (جدول ۱۱) ولی این تفاوت از نظر آماری در سطح ۰/۰۵ معنادار نبود (p=۰/۱۲۴). بنابراین در مورد فرضیه دوم نیز با اطمینان ۹۵٪ می‌توان گفت که بین پاسخگویان دارای سطوح تحصیلی مختلف در جامعه آماری از نظر نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود ندارد.

جدول ۱۱. آزمون معناداری تفاوت بین میانگین نمرات پاسخگویان سطوح تحصیلی مختلف

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	F	p-value
بین گروه‌ها	۲/۳۵	۳	۱/۹۴۴	۰/۱۲۴
درون گروه‌ها	۷۲/۸۶	۱۸۱		
جمع	۲۱۷۵	۱۸۴		

آزمون فرضیه ۳

بین نظرات گروه‌های شغلی مختلف درباره نقش کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود دارد.

از آنجایی که کلیه افراد جامعه حق استفاده از کتابخانه‌های عمومی را دارند اعضای نمونه مورد بررسی به لحاظ گروه‌های شغلی بسیار متنوع بودند. ازاین‌رو به منظور آزمودن این فرضیه پاسخگویان پژوهش در سه گروه شغلی «شاغل»، «محصل» و «بیکار» طبقه‌بندی شدند.

شاخص‌های مرکزی و پراکندگی نمره توسعه فرهنگی از دیدگاه پاسخگویان در سه گروه شغلی مورد بررسی در جدول ۱۲ توصیف شده است. داده‌های جدول شماره ۱۲ بیانگر این است که پاسخگویان بیکار دارای بالاترین میانگین نمرات هستند (۳/۳۳) و در طرف مقابل پایین‌ترین میانگین نمرات (۳/۲۵) مربوط به پاسخگویان شاغل است.

به منظور آزمودن این فرضیه نیز از آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه استفاده شد. در این مورد نیز هر چند که در ظاهر بین میانگین نمرات پاسخگویان سه گروه شغلی مورد مطالعه تفاوتی مشاهده شد (جدول ۱۲)، ولی باز هم این تفاوت از نظر آماری در سطح ۰/۰۵ معنادار نبود (p=۰/۸۴۳).

بنابراین در مورد این فرضیه نیز با اطمینان ۹۵٪ می‌توان گفت که بین پاسخگویان گروه‌های شغلی مختلف نیز از نظر نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود نداشت.

جدول ۱۲. شاخص‌های مرکزی و پراکندگی نمره توسعه فرهنگی از دیدگاه پاسخگویان گروه‌های شغلی مختلف

گروه سنی	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر
شاغل	۲۸	۳/۲۵	۰/۶۸	۲/۲۹	۴/۵۸
محصل	۱۲۰	۳/۲۷	۰/۶۴	۱/۱۸	۴/۷۱
بیکار	۳۷	۳/۳۳	۰/۶۳	۱/۸۲	۴/۹۲
جمع	۱۸۵	۳/۲۸	۰/۶۴	۱/۱۸	۴/۹۲

جدول ۱۳. آزمون معناداری تفاوت بین میانگین نمرات پاسخگویان گروه‌های شغلی مختلف

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	F	p-value
بین گروه‌ها	۰/۱۵	۲	۰/۱۸۱	۰/۸۴۳
درون گروه‌ها	۷۵/۰۶	۱۸۲		
جمع	۷۵/۲۱	۱۸۴		

نتیجه

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که از دیدگاه پاسخگویان، نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند بالاتر از حد متوسط بود. نتایج برخی از پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه نیز حاکی از نقش مؤثر کتابخانه‌های عمومی در ابعاد مختلف توسعه ملی است (Riyahi, 1994; Hancks, 2012) اما نتایج پژوهش مکتبی فرد (Maktabifard, 2005) نشان داد که کتابخانه‌های عمومی با توجه به کارایی و رسالتی که برای آن‌ها در نظر گرفته شده است، هنوز به جایگاه مناسبی در برنامه‌های توسعه ایران دست نیافته‌اند. بنابراین گرچه کاربران برای کتابخانه‌های عمومی بیرجند نقشی بالاتر از حد متوسط در توسعه فرهنگی قائل شده‌اند اما برای ارتقای جایگاه کتابخانه‌های عمومی در برنامه‌های توسعه فرهنگی لازم است میزان کارایی این کتابخانه‌ها هم به لحاظ مجموعه و هم از نظر خدمات بهبود یابد.

نتایج پژوهش حاکی از آن بود که پاسخگویان نقش کتابخانه‌های عمومی را در تقویت هویت فرهنگی بیش‌ازحد متوسط مؤثر دانستند. «هویت فرهنگی» مؤلفه بسیار ارزشمندی است که شامل عناصر فرعی توجه به ادبیات ملی، جلوگیری از تهاجم فرهنگی، حفظ فرهنگی بومی و مانند آن می‌شود و تقویت این عناصر توسط کتابخانه‌های عمومی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. به نظر می‌رسد وجود منابع

مفاخر ادبیات ملی و کتاب‌هایی در زمینه فرهنگ بومی منطقه ممکن است در تقویت هویت فرهنگی کاربران تأثیرگذار باشد. توجه به نیازهای محلی کاربران منطقه با ویژگی‌های منحصربه‌فرد خود، و نیز توجه به مجموعه‌سازی بر اساس این نیازها و دست کشیدن از تهیه منابع به شکل متمرکز کنونی به منظور تقویت هویت فرهنگی بسیار حائز اهمیت است.

به نظر کاربران، کتابخانه‌های عمومی در «توسعه مبادلات فرهنگی» نیز نقشی بیش‌ازحد متوسط ولی کمی پایین‌تر از هویت فرهنگی داشته‌اند. این موضوع با نتایج حیدری (Heidari, 2010) همخوانی ندارد. نتایج پژوهش وی نشان داد که مقادیر حاصل از گویه‌های هویت فرهنگی نسبت به مقادیر مبادلات فرهنگی بالاتر بود. شاید تفاوت در نتایج این دو پژوهش ناشی از تفاوت در منابع فراهم آمده در کتابخانه‌های دو منطقه مورد بررسی در دو پژوهش (بیرجند و خاتم) و نیز نیازهای متفاوت ایشان باشد.

بدون تردید کتابخانه، مرکز مبادله فکری و فرهنگی است. منابع کتابخانه به عنوان محمل‌های مبادلات فرهنگی نقش چشمگیری ایفا می‌کنند. در مجموع گرچه به نظر می‌رسد کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند در این زمینه نیز نقش خود را به گونه‌ای مناسب ایفا کرده‌اند، اما تقویت این حوزه نیاز به فعالیت‌های بسیاری بیش‌تری را از سوی کتابخانه‌ها می‌طلبد. به بیانی دیگر، کتابخانه‌های عمومی شهرستان بیرجند در حد متوسطی در آشناسازی کاربران با خرده‌فرهنگ‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و ترویج اندیشه همسان‌نگر تأثیرگذار بوده‌اند اما تا رسیدن به سطح مطلوب و آرمانی فاصله نسبتاً زیادی دارند و در این زمینه نباید از هیچ کوششی فروگذار کنند.

در خصوص مؤلفه «تعمیم فرهنگ کتاب‌خوانی» نیز پاسخگویان، نقش کتابخانه‌های عمومی را بالاتر از حد متوسط ارزیابی کردند. در پژوهش نامی (Nāmi, 1995)، وضعیت کتاب و کتاب‌خوانی و به ویژه کتابخانه‌های عمومی و میزان استفاده از آن‌ها به عنوان موانع و عوامل توسعه فرهنگی ذکر شده است. گرچه عمومی ساختن فرهنگ مطالعه و ایجاد شرایطی برای استفاده همگان از منابع مکتوب و میراث فرهنگی از وظایفی است که کتابخانه‌های عمومی بیرجند در سطحی بیش از متوسط توانسته‌اند در آن موفق عمل کنند، اما به نظر می‌رسد در این زمینه باید کتابخانه‌های عمومی فعال‌تر عمل کنند تا موجبات گسترش توسعه فرهنگی در جامعه فراهم گردد.

نکته قابل توجه این است که در این پژوهش مؤلفه «افزایش میزان سرانه مطالعه و ارتقای سطح دانش» بالاترین نمره را از سوی کاربران دریافت کرد. به بیانی دیگر، کاربران نقش و تأثیر کتابخانه عمومی بر این مؤلفه توسعه فرهنگی را از بقیه مؤلفه‌های مورد بررسی بیش‌تر می‌دانستند. پژوهش نیمت (Hnamte,

2006) نیز حاکی از نقش مؤثر کتابخانه‌های عمومی در ارتقای سطح دانش در میان اقشار مختلف جامعه بود. البته طبیعی به نظر می‌رسد که کتابخانه عمومی نقشی مستقیم در این حوزه ایفا کند زیرا یکی از اهداف اولیه و اصلی کتابخانه عمومی توسعه فرهنگ مطالعه و دانشی است.

هر چند به نظر می‌رسید کتابخانه‌های عمومی در حوزه «آموزش‌های فرهنگی و هنری» بسیار فعال عمل کنند. زیرا بخش عمده کار آن‌ها باید پرکردن اوقات فراغت با تشکیل کلاس‌های آموزشی فرهنگی و هنری باشد، اما کم‌ترین میزان موفقیت آن‌ها در این حوزه گزارش شد به گونه‌ای که از دیدگاه پاسخگویان نقش کتابخانه‌های عمومی در گسترش آموزش‌های فرهنگی و هنری پایین‌تر از حد متوسط بود. شاید یکی از دلایل اصلی پایین بودن میزان تأثیرگذاری کتابخانه‌های عمومی در آموزش‌های فرهنگی و هنری امکانات بسیار محدود آن‌ها در این زمینه باشد. متأسفانه به نظر می‌رسد کتابخانه‌های عمومی در ایران بیش‌تر محلی برای مطالعه دروس و آمادگی برای کنکور دانش‌آموزان هستند. نتایج پژوهش مرجانی (Marjāni, 1998) نیز نشان داد که از تمام کتابخانه‌های عمومی شهر ری به عنوان محلی برای مطالعه دروس تحصیلی و آزمون کنکور استفاده می‌شد. در واقع کتابخانه‌های عمومی در ایران از جایگاه حقیقی خود به عنوان مرکز فرهنگی پویا در جامعه تا حدودی دور مانده‌اند.

نظر به این‌که همگان بالقوه امکان استفاده از کتابخانه‌های عمومی را دارند، بنابراین گروه‌های سنی مختلف در زمره کاربران کتابخانه‌های عمومی هستند. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که بین پاسخگویان گروه‌های سنی مختلف از نظر نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود نداشت. البته پاسخگویان گروه سنی ۳۰ سال و بالاتر دارای بالاترین میانگین نمرات بودند. بنابراین به نظر می‌رسد کاربران با تجربه‌تر نسبت به سایرین برای کتابخانه‌های عمومی نقش بیش‌تری در توسعه فرهنگی قائل هستند، هر چند این تفاوت به لحاظ آماری معنادار نبود. بنابراین انجام پژوهش‌های بیش‌تر ممکن است به روشن‌تر شدن تأثیر گروه سنی بر این مسئله کمک نماید.

ازآنجایی‌که نتایج برخی از پژوهش‌های پیشین حاکی از آن بود که سطح تحصیلات بر میزان استفاده از کتابخانه‌های عمومی تأثیرگذار است (Yilmas, 1998) فرضیه دوم به منظور بررسی وجود تفاوت بین نظرات کاربران سطوح مختلف تحصیلی مطرح شد. اما فرضیه دوم نیز مورد تأیید قرار نگرفت زیرا بین پاسخگویان دارای سطوح تحصیلی مختلف در جامعه آماری از نظر نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی تفاوت معناداری وجود نداشت. شاید دلیل عمده این مسئله وارد نشدن کتابخانه‌های عمومی ایران به مباحثی از قبیل خدمات مرجع و سواد اطلاعاتی و مهارت‌های تخصصی‌تر باشد. زیرا ارائه

خدمات تخصصی‌تر موجب جذب بیش‌تر افراد با سطح تحصیلات بالاتر به کتابخانه‌های عمومی خواهد شد و به نظر می‌رسد در آن صورت این اقشار برای کتابخانه‌های عمومی نقش تأثیرگذارتری در توسعه فرهنگی قائل باشند.

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد نتایج برخی از پژوهش‌ها حاکی از آن بود که کتابخانه‌های عمومی در ایران عمدتاً مکانی جهت مطالعه منابع درسی هستند (Marjāni, 1998) ازاین‌رو به نظر می‌رسید بین دیدگاه‌های کاربران محصل، شاغل، و بیکار درباره میزان تأثیرگذاری کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی تفاوت وجود داشته باشد. اما فرضیه چهارم نیز رد شد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت از دیدگاه هر سه گروه مورد بررسی (بیکار، شاغل و محصل) کتابخانه‌های عمومی توانسته‌اند در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند بیش‌ازحد متوسط تأثیرگذار باشند. اما این‌که چرا افراد شاغل و بیکار گرایش کم‌تری جهت استفاده از کتابخانه‌های عمومی دارند موضوعی است که در پژوهش‌های آتی باید مورد بررسی قرار گیرد.

در پایان با توجه به نتایج، توصیه می‌شود کتابخانه‌های عمومی در زمینه ضعیف‌ترین مؤلفه، یعنی گسترش آموزش‌های فرهنگی و هنری، فعالیت خود را افزایش دهند تا نقش آن در این کتابخانه‌ها پررنگ‌تر شود. هم‌چنین توصیه می‌شود این کتابخانه‌ها با برگزاری مسابقات کتاب‌خوانی، به خصوص در حوزه مبادلات فرهنگی و آشنایی با آداب و رسوم سایر کشورها و شناخت نقاط قوت و ضعف فرهنگ-های دیگر، اطلاعات کاربران را در این حوزه‌ها تقویت کنند.

References

Adimorah, E. N. O. (1993). Rural community information systems and culture. *Africa Resource Sharing & Information Networks*, 8 (2), 91-118.

Chambel, H. C. (1992). *Developing Systems and Services of the Public Library*. Translated by Ali Shokohi. Tehran: Secretariat of the Board of Trustees of the Public Libraries, the Librarian Publishing.

Dayani, M. H. (2003). *The Research Gaps in the Social Sciences*. Mashhad: Computer Library. (In Persian)

Hancks, J. W. (2012) .Rural Public Libraries' Role in Community Economic Development. *Public Library Quarterly*, 31 (3), 220-236.

Heidari, M. (2010). *Examiningthe role of public libraries in cultural development of the city of Khatam from the perspective of members in 2010*. Master's thesis in Cultural Programming. Islamic Azad University, Khurasgan Branch. . (In Persian)

Hnamte, L. (2006). Public Library in the Development of Mizo Society: A Case Study of Aizawl District Library. MLISc. Thesis of Library and Information Science. Mizoram University, India.

Kinya, H.D.S. (2011). A case study of users' survey in public libraries in Kenya. *International Research Journal of Library, Information and Archival Studies*, 1(3), 91-104.

Maktabifard, L. (2005). The role of public libraries in realizing the cultural goals of development programs of Iran (1989-2004). *Book Quarterly*, 17 (2), 269-290. (In Persian)

Marjani, N. (1998). Investigation of public libraries' status in Rey and providing solutions to achieve the desired status. Library and Information Science Master's theses. Tarbiat Modarres University, Faculty of Humanities. (In Persian)

Nāmi, A. A. (1995). *General culture of Sarakhs city*. Research project. Ministry of Culture and Islamic Guidance. Guidance Office of Khorasan.

Pārsazadeh, A.; & Shaghaghi, M. (2009) Public Libraries and the construction of social reality. *Research of Information Science and Public Libraries*, 15 (4), 29-60. (In Persian)

Riyahi, M. I. (1994). *Cultural development of public libraries, investigating the relationship between cultural development and the quality and efficiency of public libraries*. Research Project. Ministry of Culture and Islamic Guidance. (In Persian)

Sāfi, G. (2000). The impact of public libraries in reading habits development. *Librarianship Notebook.* 34, 5-14. (In Persian)

Tosic,V. & Lazarevic, S. (2010). The role of libraries in the development of cultural tourism with special emphasis to the bibliotheca Alexandrina in Egypt. *UTMS Journal of Economics, 1(2)*. 107-114.

Yilmas, B. (1998). A sociological study of public library use in Ankara, Turkey. *Journal of Librarianship and Information Science*, 30 (4), 259-267.